

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ ЗА СТ. 2 КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД**

**CRIMINAL PROCEDURAL ENSURING OF PROCEDURAL OBLIGATIONS
OF THE STATE UNDER ART. 2 OF CONVENTION FOR THE PROTECTION
OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS**

**Федорів О.М., аспірант
кафедри кримінально-правових дисциплін**

*Інститут права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті досліджено проблематику кримінально-процесуального забезпечення процесуальних зобов'язань держави за ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Розглянуто забезпечення мети розслідування та критерії вимог до розслідування.

Зроблено висновок, що загалом норми КПК України та підзаконних актів закладають підґрунтя для забезпечення ефективного розслідування випадків смерті, тобто для виконання процесуального зобов'язання України за ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Разом із тим негативний вплив на ефективність розслідування можуть спричинити співвідношення положень п. 4 Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз у бюро судово-медичної експертизи та КПК України щодо експертів; неможливість без ухвали слідчого судді отримати інформацію, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; неможливість без ухвали слідчого судді початку проведення негласної слідчої (розшукової) дії в порядку ст. 250 КПК України в разі вчинення злочину проти життя особи; невідображення в ст. 234 КПК України специфіки доказування необхідності проведення обшуку, коли йдеться про відшукування трупа або його частин; невизначеність характеру досудового розслідування в ситуаціях, коли закінчилися строки досудового розслідування щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи; невизначеність процесуального режиму трупа та його частин у кримінальному провадженні. У практичній площині негативний вплив на ефективність розслідування можуть спричинити неналежна організація розслідування та неоперативне проведення необхідних процесуальних дій; несвоєчасна ідентифікація розслідування або прокурорського нагляду як неефективних; невстановлення особливого мотиву вчинення злочину та специфіки потерпілих; ненадання потерпілим матеріалів для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України; затягування з повідомленням про підозру за наявності для цього достатніх доказів.

Ключові слова: процесуальне зобов'язання, мета розслідування, критерії розслідування, ефективне розслідування смертей, судово-медична експертиза, обшук.

The article examines the issue of criminal procedural ensuring of procedural obligations of the state under Art. 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Ensuring the purpose of the investigation and the criteria for investigation requirements are considered.

It is concluded that in general, the norms of the CPC of Ukraine and bylaws lay the groundwork for ensuring an effective investigation of deaths, to fulfill the procedural obligation of Ukraine under Art. 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. At the same time, the negative impact on the effectiveness of the investigation may be caused by: the correlation of the provisions of paragraph 4 of the Rules of conducting of commission forensic medical examinations in the bureau of forensic medical examination and the CPC of Ukraine on experts; impossibility to obtain information from telecommunication operators and providers about communication, subscriber, provision of telecommunication services, including receipt of services, their duration, content, transmission routes, etc. without the order of an investigation judge; inability of the beginning of carrying out of secret investigative (search) action according to Art. 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in case of committing a crime against a person's life without the decision of the investigating judge; non-reflection of specifics of proving the need for a search when it comes to finding the corpse or its parts in Art. 234 of the CPC of Ukraine; uncertainty of the nature of the pre-trial investigation in situations when the pre-trial investigation of a serious or particularly serious crime against life and health of a person has expired; uncertainty of the procedural regime of the corpse and its parts in criminal proceedings. In practice, the effectiveness of the investigation may be adversely affected by the improper organization of the investigation and the failure to carry out the necessary procedural actions; untimely identification of the investigation or prosecutor's supervision as ineffective; failure to establish a special motive for the crime and the specifics of the victims; failure to provide victims with materials for review in accordance with Art. 221 of the Criminal Procedure Code of Ukraine; delay in notifying about suspicion in case of sufficient evidence's existence.

Key words: procedural obligation, purpose of the investigation, criteria for investigation, effective investigation of deaths, forensic medical examination, search.

Постановка проблеми. Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право на життя, і в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) виділено зобов'язання держави, що впливають зі ст. 2, серед яких – процесуальне зобов'язання здійснити ефективне розслідування заяв про порушення її матеріального аспекту (Armani Da Silva проти Сполученого Королівства [ВП], § 229) [1, с. 6]. У зв'язку з цим у практиці ЄСПЛ сформульовано мету розслідування, форми розслідування, критерії розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України містить норми стосовно досудового розслідування, які в більшості своїй є уніфікованими, і лише деякі норми мають характер спеціальних і торкаються розслідування злочинів проти життя особи (зокрема кримінальне провадження

закривається, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків учинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який, згідно із законом, може бути призначено покарання у вигляді довічного позбавлення волі (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України); обов'язковість участі захисника, якщо йдеться про особливо тяжкий злочин проти життя особи). Відповідно, варто визначити ті процесуальні засоби, які корелюються

з практикою ЄСПЛ стосовно ефективного розслідування порушень ст. 2 Конвенції.

Аналіз останніх наукових публікацій. Питання процесуального зобов'язання держави за ст. 2 Конвенції досліджувалися в працях D.J. Harris, M. O'Boyle, E.P. Bates, C.M. Buckley, Michele De Salvia, W.A. Schabas, В.Г. Буткевича, О.П. Горпинюк, Т.І. Дудаш, О.О. Річко, Ю.І. Усманова, Т.І. Фулей, Г.О. Христової, А.О. Червяцкової, С.В. Шевчука та ін. Концепт ефективності досудового розслідування, який поширюється й на розслідування випадків смерті, та окремих його складників розглядався в працях Н.В. Глинської, І.В. Гловюк, Д.М. Говорун, Ю.М. Грошевого, В.С. Зеленецького, Т.В. Корчевої, Л.М. Лобойка, Т.О. Лоскутова, О.А. Лучко, С.О. Січка, О.А. Сопронюка, А.Б. Степанова, О.О. Торбаса, С.І. Чернобаєва та ін. Стандарти ефективності розслідування висвітлено в методичних рекомендаціях «Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини» [2], звіті «Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням права на життя, права на свободу та особисту недоторканість, свободу від тортур, вчинених у зоні АТО: недолки роботи слідчих органів та рекомендації правозахисників» [3], звіті МДГ про проведення нагляду за розслідуванням подій в Одесі 2 травня 2014 року [4], звіті Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані [5].

Метою статті є виділення й систематизація процесуальних засобів, передбачених КПК України, які забезпечуються дотримання позицій, викладених у практиці ЄСПЛ стосовно ефективного розслідування порушень ст. 2 Конвенції.

Виклад основного матеріалу. В.Г. Буткевич зазначає, що під зобов'язаннями держави процесуального характеру розуміються забезпечення незалежного статусу осіб, які проводять розслідування, від співучасників і від учасників справи, дотримання стандартів ефективного розслідування, установлених судовою практикою Суду, проведення розслідування без указівок, цільових вимог, оперативного, без затягування, наявності громадського контролю розслідування чи його результатів, здатності розслідування з'ясувати, чи була сила застосована правомірно, установити й покарати осіб, винних за неправомірне застосування сили, обов'язок розслідувати смертельні випадки при кримінальному вбивстві, обов'язки розслідувати заяви про вбивство з дискримінаційних мотивів тощо [6, с. 610–611].

Отже, головна **мета розслідування**, що випливає зі ст. 2, полягає в гарантуванні ефективного запровадження внутрішньоправових положень, що захищають право на життя і, якщо причиною могла бути поведінка представників держави або її органів, контролю за тим, щоб вони відповіли за смерть, що сталася за їхньої відповідальності (Hugh Jordan проти Сполученого Королівства, § 105; Natchova й Інші проти Болгарії [ВП], § 110; Al-Skeini й Інші проти Сполученого Королівства [ВП], § 163) [1, с. 31]. Ця мета забезпечена положеннями Кримінального кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти життя, а також тим, що провадження за злочини проти життя відносяться до провадження у формі публічного обвинувачення, тобто починаються в разі встановлення факту смерті незалежно від бажання/небажання родичів жертви.

ЄСПЛ неодноразово висловлював позицію, що, який би спосіб розслідування не було обрано, державні органи повинні діяти за власною ініціативою, як тільки отримають повідомлення. Вони не повинні покладати на рідних загиблого ініціативу з подання формальної заяви або ж відповідальність за здійснення будь-яких слідчих дій (Al-Skeini й Інші проти Сполученого Королівства [ВП], § 165) [1, с. 31]. Зважаючи на те що провадження здійснюється у формі публічного обвинувачення, для внесення відомостей до ЄРДР не потрібно заяв саме родичів жертви, органи влади мають діяти ex officio. Це уточнено в Порядку взаємодії між орга-

нами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини [7], згідно з розділом IV якого передбачено таке: 1) у разі надходження повідомлення про факт насильницької смерті людини чи підозри на таку або встановлення таких фактів під час огляду трупа (частини трупа) людини, що померла раптово або при нез'ясованих обставинах, а також трупа невстановленої особи на місці події виїжджають слідчо-оперативна група, працівники Експертної служби МВС і судово-медичний експерт або лікар, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта, і за необхідності інші спеціалісти; 2) відомості, які містяться в повідомленнях про факти насильницької смерті людини, підозри на таку, підлягають унесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань; обов'язково направляють для проведення судово-медичної експертизи трупи (частини трупів) людей: з ознаками насильницької смерті або підозри на таку смерть; смерть яких настала раптово або при нез'ясованих обставинах; смерть яких настала поза місцем їхнього проживання; особу яких не встановлено.

Характер і ступінь контролю, які відповідають мінімальному стандарту ефективності, залежать від особливих обставин справи й мають оцінюватися у світлі сукупності відповідних фактів і з огляду на практичні реалії слідчої роботи (Centre de ressources juridiques au nom de Valentin Câmpreanu проти Румунії [ВП], § 147). Різноманітні ситуації, які можуть скластися, неможливо звести до звичайного переліку слідчих дій або інших спрощених критеріїв (Velikova проти Болгарії, § 80). У випадках замовних убивств Суд уважав, що розслідування не можна вважати належним за відсутності справжніх і серйозних зусиль у проведенні слідчих дій, ужитих з метою встановити того, кому належить злочинний умисел, тобто особу чи осіб, які замовили вбивство. У таких випадках ретельність державних органів має сягати далі, ніж установлення виконавця (Mazera й Інші проти Росії, §§ 75–79) [1, с. 31]. На рівні КПК України неможливо передбачити особливі обставини розслідування залежно від особливих обставин, проте є деякі норми, які передбачають: (1) невідкладність здійснення кримінального провадження (щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи або щодо кримінального правопорушення, учиненого стосовно малолітньої або неповнолітньої особи, згідно з ч. 4 ст. 28 КПК України); (2) неможливість закриття кримінального провадження, якщо потерпілий або його представник відмовився від обвинувачення щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, навіть якщо йдеться про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (згідно з п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Разом із тим ЄСПЛ розтлумачив особливості процесуального зобов'язання держави, якщо йдеться також про порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації). Відмітимо, що КПК України вказує на необхідність установлення мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення, що має особливе значення у випадках, коли злочин учинено на ґрунті ненависті.

Критерій вимог до розслідування витлумачені ЄСПЛ так: незалежність, належний характер, характер і ступінь ретельності, у тому числі оперативність, контроль громадськості й залучення рідних.

Незалежність тлумачиться так, що для того, аби розслідування заяви про протиправне вбивство, скоєне представниками держави, було ефективним, необхідно, щоб особи, на яких воно покладене, були незалежними від причетних осіб. Це передбачає не лише відсутність ієрархічного або інституційного зв'язку, а й практичну незалежність. Йдеться про довіру громадської думки до монополії держави у сфері застосування сили (Armani Da Silva проти Сполученого Королівства [ВП], § 232). Вимоги ст. 2 передбачають конкретну перевірку незалежності розслідування

загалом, а не абстрактну оцінку (Mustafa Tunç і Fecire Tunç проти Туреччини [ВП], § 222). Водночас ст. 2 вимагає не того, щоб особи й органи, на які покладене розслідування, мали абсолютну незалежність, а радше щоб вони були достатньо незалежними від осіб та інституцій, про відповідальність яких може йтися. Достатній характер ступеня незалежності оцінюється з огляду на сукупність обставин, обов'язково особливих, кожної справи (ibidem, § 223) [1, с. 32]. Питання інституційної незалежності виникає тоді, коли за заподіяння смерті можуть бути відповідальні представники держави. Зважаючи на те що в таких випадках ідеться більшою мірою про ситуації застосування сили при здійсненні охорони правопорядку, в умовах воєнного стану (хоча й не виключно), КПК України передбачив інституційну незалежність так, що слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених працівником правоохоронного органу, учинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України (ч. 4 ст. 216 КПК України). Це важливо, адже ЄСПЛ установив порушення незалежності, коли особи, які мали його здійснювати, були безпосередніми колегами особи, проти якої провадилося розслідування, або ймовірно могли стати такими (Ramsahai і Інші проти Нідерландів [ВП], §§ 335–341; Emars проти Латвії, §§ 85 і 95) [1, с. 33]. У цьому аспекті варто згадати рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України, яким визнано неконституційною ч. 6 ст. 216 КПК України, згідно з якою «слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють досудове розслідування злочинів, вчинених на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України», адже в мотивувальній частині Конституційний Суд зазначив саме про відсутність інституційної незалежності: ієрархічне підпорядкування слідчих органів Служби вищим посадовим особам Міністерства не здатне забезпечити дотримання конституційних вимог щодо незалежності офіційного розслідування злочинів, учинених проти осіб, які перебувають в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах.

В аспекті неупередженості слідчого, прокурора діє інститут самовідводів і відводів. Для забезпечення належного розгляду заяв КПК України передбачає, що відводи слідчого, прокурора під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя. Разом із тим варто звернути увагу на те, що КПК України передбачає й певний несудовий, відомчий порядок відводу слідчого, адже керівник органу досудового розслідування має повноваження відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу. Проте цей порядок застосовується тоді, коли ініціатором є саме керівник органу досудового розслідування, прокурор або сам слідчий.

Належний характер розслідування тлумачиться так, що державні органи повинні вжити доступних їм розумних засобів, щоб отримати докази стосовно цих фактів, включно з показами очевидців, висновками експертизи, за потреби розтину тіла, котрі допомогли б скласти повний і точний звіт стосовно поранень та об'єктивний аналіз медичних висновків, зокрема, стосовно причини смерті. До того ж, якщо представники держави застосували силу, розслідування має бути ефективне й у тому напрямі, аби допомогти встановити, чи було виправданим застосування сили (Armani Da Silva проти Сполученого Королівства [ВП], § 233). Зокрема, висновки розслідування мають спиратися на ретельний, об'єктивний і неупереджений аналіз усіх належних доказів. Відмова від однієї зі слідчих гіпотез, яка виглядає очевидною, неодмінно підриває спроможність

розслідування встановити обставини справи й відповідальних осіб (Mustafa Tunç і Fecire Tunç проти Туреччини [ВП], § 175) [1, с. 33–34]. Такі вимоги стосовно злочинів щодо життя людини забезпечені як загальним, так і спеціальними нормами КПК України та підзаконних актів.

Зокрема, у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду) (ч. 3 ст. 214 КПК України). Про факт насильницької смерті людини невідкладно повідомляється прокурор. У таких випадках слідчий, прокурор проводять огляд місця події та трупа в порядку, передбаченому ст. ст. 237, 238 КПК України, з обов'язковим застосуванням фотозйомки (за необхідності відеозйомки) і складанням схеми (плану, креслення) оглянутого місця [7]. Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта, а після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. В Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України [8] передбачено, що невідкладними діями працівника чергової служби в разі виявлення трупу є такі: направити на місце події СОГ, інші наряди поліції (за необхідності) та/або дільничного офіцера поліції (у межах закріпленої за ним поліцейської дільниці), представників кінологічної служби (за необхідності); доповісти начальникові органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику СРПП) та до чергової служби вищого рівня; повідомити чергового прокурора; запросити фахівців НДЕКЦ, судово-медичного експерта (лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта). Крім того, відомості, які містяться в повідомленнях про факти насильницької смерті людини, підозри на таку, підлягають унесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань; обов'язково направляють для проведення судово-медичної експертизи трупи (частини трупів) людей: з ознаками насильницької смерті або підозри на таку смерть; смерть яких настала раптово або при нез'ясованих обставинах; смерть яких настала поза місцем їхнього проживання; особу яких не встановлено [7]. Установлення причин смерті є обов'язковим випадком проведення експертизи в кримінальному провадженні. Разом із тим є практична проблема, пов'язана з неповною відповідністю положень Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи [9] і КПК України, адже п. 4 Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи передбачає, що залежно від характеру експертизи до складу комісії можуть входити як фахівці тільки в галузі судово-медичної експертизи, так фахівці інших медичних (у тому числі й фахівці медико-соціальних експертних комісій МОЗ) і немедичних спеціальностей. За своїм процесуальним становищем усі вони при проведенні експертизи є експертами. Проте КПК України не надає можливості вважати таких осіб експертами.

Сторона обвинувачення має достатній інструментарій для збирання й перевірки доказів, перелічений, зокрема, ст. 93 КПК України, для розслідування випадків смерті особи. Разом із тим, як видається, оперативність установлення обставин насильницької смерті особи потребує розширення не інструментарію, а можливості його застосування в кримінальних провадженнях. Наприклад, це стосується режиму отримання інформації, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту,

маршрутів передавання тощо; а також початку проведення негласної слідчої (розшукової) дії в порядку ст. 250 КПК України; доказування необхідності проведення обшуку, коли йдеться про відшукування трупу або його частин.

Проблемним є питання щодо процесуального режиму трупу в кримінальному провадженні, адже слушно звертається увага на те, що як труп, так і тіло живої людини з позиції наявних на них слідів кримінального правопорушення мають окремий статус і не відносяться до жодного з джерел доказів, які передбачені в ч. 2 ст. 84 КПК; труп як джерело доказів має окремий процесуальний статус. Проте, на жаль, КПК не передбачає, який саме [10, с. 205]. Крім того, за відсутності чіткого розуміння, що саме є «трупом» у кримінальному провадженні, постає питання: чи необхідно обов'язково залучати судово-медичного експерта або лікаря для огляду, наприклад, частин тіла людини, які не становлять єдиного анатомічного цілого загалом, або таких частин тіла як кисть руки, ступня ноги, тобто частин тіла, за відсутності яких людина може бути живою, а не мертвою (трупом у загальноприйнятому розумінні) [11, с. 61]? Подібна ситуація виникає й при пред'явленні трупа для впізнання (ст. 230 КПК України) [11, с. 62].

Характер і ступінь ретельності тлумачиться так, що ст. 2 вимагає, аби розслідування було проведене невідкладно (Armani Da Silva проти Сполученого Королівства [ВП], § 237) і з розумною сумлінністю (Giuliani і Gaggio проти Італії [ВП], § 305). Суд погоджується з тим, що можуть виникати перешкоди й ускладнення, які в певному випадку перешкоджають успішному проведенню розслідування; водночас негайне вжиття заходів державними органами, коли йдеться про розслідування будь-якого застосування сили, що спричинило смертельні наслідки, може також уважатися вирішальним для збереження довіри громадськості до дотримання ними принципу законності й для уникнення будь-яких підозр у їх причетності або терпимості до незаконних дій. Сплив часу не лише перешкоджає проведенню розслідування, а й незворотно підриває можливість його успішного завершення (Mosanu й Інші проти Румунії [ВП], § 337) [1, с. 34–35]. Відмітимо, що в деяких рішеннях ЄСПЛ окремо формулюється вимога саме **розумної швидкості** (п. 177 рішення ЄСПЛ «Гонгадзе проти України», заява № 34056/02, п. 35 рішення ЄСПЛ «Мироненко проти України», заява № 15938/02).

Виходячи з положень ч. 1 ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. На початковому етапі цього строку достатньо для дотримання стандарту невідкладності. Тривалість проведення експертизи трупу не повинна перевищувати одного місяця (п. 1.34 розділу I Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи [12]). Темпоральні норми в законодавстві відповідають вимогам оперативності, але можуть бути питання стосовно їх виконання в кожному конкретному випадку.

У рішенні «Басюк проти України» (заява № 51151/10) ЄСПЛ, розглянувши питання, чи відповідало кримінальне розслідування смерті доньки заявника мінімальним критеріям ефективності, передбаченим ст. 2 Конвенції, зазначив, що розслідування ДТП, яка сталася у вересні 2005 року, тривало більше восьми років і станом на листопад 2013 року все ще перебувало на стадії досудового слідства. Суд зауважив, що, незважаючи на низку проведених слідчих дій, самі національні органи влади піддали розслідування критиці. Суд також зазначив, що для зазначеного розслідування була харак-

терна надзвичайно велика кількість повторних автотехнічних експертиз. Можна погодитися з тим, що в певних випадках для з'ясування обставин справи може вимагатися повторна експертиза. Водночас факт неодноразового призначення одного й того ж виду судової експертизи в тій самій кримінальній справі є для Суду свідченням відсутності системного підходу при збиранні доказів на етапі досудового слідства. Крім того, мали місце чотири повернення справи на додаткове розслідування. Кримінальну справу за фактом ДТП було порушено, а заявника в ній визнано потерпілим більше ніж через три з половиною роки після смерті його доньки. Автомобіль, який здійснив наїзд, було долучено до речових доказів майже через п'ять з половиною років після ДТП. Суд дійшов висновку, що не було проведено ефективного розслідування.

До засобів, які забезпечують цей стандарт, також варто віднести: організацію розслідування (створення слідчої групи в потрібній у силу обставин кримінального провадження кількості слідчих, групи прокурорів у потрібній у силу обставин кримінального провадження кількості прокурорів, оперативність прийняття цих рішень, належний розподіл обов'язків між складом групи, що враховує територіальний критерій, контроль їх виконання з боку старшого групи; незмінність групи тощо); висунення версій; планування розслідування (з урахуванням слідчої ситуації за всіма висуненими версіями); належний кадровий склад; реагування на неефективність досудового розслідування шляхом відсторонення слідчого та призначення іншого слідчого, заміни прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, через неефективне здійснення прокурором нагляду, доручення здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування; застосування заходів забезпечення кримінального провадження; тощо.

На реалізацію цього стандарту можуть мати потенційний негативний вплив норми КПК України щодо строків досудового розслідування, адже хоча КПК України й забороняє закривати кримінальне провадження в разі, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, у разі вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК України); якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, у разі повідомлення особі про підозру в учиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України), проте не вирішує питання стосовно: (1) спрямування/руху таких проваджень, у яких строки закінчилися (адже в КПК України не вказано, що строки в цих провадженнях не спливають у загальному порядку, і ці строки не мають особливостей підрахунку); (2) протягом якого часового періоду ці провадження мають здійснюватися.

Контроль громадськості й залучення рідних мають бути розглянуті як окремі стандарти. Громадськість повинна мати право достатнім чином стежити за розслідуванням або його висновками, щоб забезпечити як практичну, так і теоретичну відповідальність. Проте цей принцип не можна поширювати настільки, аби вимагати того, щоб уся сукупність проваджень, наступних за розслідуванням насильницьких смертей, мала публічний характер. Наприклад, оприлюднення або публікація поліцейських звітів і доказів, що стосуються розслідування, може спричинити дразливі проблеми і становити ризик згубних наслідків для приватних осіб або ж для інших розслідувань, тому їх не можна вважати вимогою, що автоматично впливає зі ст. 2. Необхідний рівень контролю громадськості може змінюватися залежно від ситуації (Ramsahai й Інші проти Нідерландів [ВП], § 353; Giuliani і Gaggio проти Італії [ВП], § 304) [1, с. 35–36]. Цей стандарт реалізується в межах

комунікаційної політики органу досудового розслідування, але при цьому важливо пам'ятати, щоб при комунікації для інформування громадськості не було порушення презумпції невинуватості, зокрема, якщо затримано особу або повідомлено про підозру. ЄСПЛ зазначає, що принцип презумпції невинуватості не може перешкодити державним органам інформувати громадськість стосовно кримінального слідства, що триває, але натомість вимагає, аби це робилося якомога тактовніше й у повній відповідності до вимоги поважати презумпцію невинуватості [13, с. 71]. КПК України передбачає можливість розголошення відомостей досудового розслідування, але лише з письмового дозволу слідчого або прокурора й у тому обсязі, у якому вони визнають можливим (ч. 1 ст. 222 КПК України).

Залучення рідних тлумачиться в практиці ЄСПЛ так, що в будь-якому випадку рідні жертви повинні бути залучені до провадження тією мірою, яка необхідна для захисту їхніх законних інтересів (Al-Skeini й Інші проти Сполученого Королівства [ВП], § 167). Слідчі органи, тим не менше, не зобов'язані задовольняти всі клопотання стосовно слідчих дій, які можуть надходити від рідних протягом проведення розслідування (Ramsahai й Інші проти Нідерландів [ВП], § 348; Giuliani i Gaggio проти Італії [ВП], § 304). До того ж відсутність контролю громадськості за поліцейським розслідуванням може бути компенсована наданням громадськості й рідним жертви необхідного доступу на інших стадіях провадження (Hugh Jordan проти Сполученого Королівства, § 121) [1, с. 36]. Положення КПК України в частині набуття статусу потерпілого повністю відповідають цьому стандарту, зважаючи на положення: якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможливає подання нею відповідної заяви, положення ч. ч. 1–3 ст. 55 КПК України поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням потерпілими може бути визнано кілька осіб (ч. 6 ст. 55 КПК України). Разом із тим чітко не визначено питання, має бути в такому випадку винесена постановка чи достатня заяви (клопотання) близьких родичів або членів сім'ї такої особи. Проте застосування цих положень не завжди відповідає конвенційним стандартам. Що стосується доступу потер-

пілих (близьких родичів чи членів сім'ї загиблої особи) до матеріалів досудового розслідування, то вони цей доступ реалізують у силу вимог закону при завершенні досудового розслідування згідно з вимогами ст. 290 КПК України й у межах процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, проте в цій процедурі обсяг матеріалів залежить від розуміння слідчого, прокурора, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження не зашкодить досудовому розслідуванню.

Висновки. Отже, загалом норми КПК України та підзаконних актів закладають підґрунтя для забезпечення ефективного розслідування випадків смерті, тобто для виконання процесуального зобов'язання України за ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Разом із тим негативний вплив на ефективність розслідування можуть спричинити співвідношення положень п. 4 Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи та КПК України щодо експертиз; неможливість без ухвали слідчого судді отримати інформацію, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; неможливість без ухвали слідчого судді початку проведення негласної слідчої (розшукової) дії в порядку ст. 250 КПК України в разі вчинення злочину проти життя особи; невідображення в ст. 234 КПК України специфіки доказування необхідності проведення обшуку, коли йдеться про відшукування трупа або його частин; невизначеність характеру досудового розслідування в ситуаціях, коли закінчилися строки досудового розслідування щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи; невизначеність процесуального режиму трупа та його частин у кримінальному провадженні. У практичній площині негативний вплив на ефективність розслідування можуть спричинити неналежна організація розслідування й неоперативне проведення необхідних процесуальних дій; несвоєчасна ідентифікація розслідування або прокурорського нагляду як неефективних; невстановлення особливого мотиву вчинення злочину та специфіки потерпілих; ненадання потерпілим матеріалів для ознайомлення в порядку ст. 221 КПК України; затягування з повідомлення про підозру за наявності для цього достатніх доказів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя. Оновлено 31 серпня 2018. 50 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf.
2. Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини : науково-методичні рекомендації / уклад. : К.Л. Бугайчук, О.В. Федосова, Т.М. Малиновська та ін. ; ХНУВС. Харків, 2017. 81 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2519/principi_efektivnogo_rozsliduvannya_vidp.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
3. Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням права на життя, права на свободу та особисту недоторканість, свободу від тортур, вчинених у зоні АТО: недоліки роботи слідчих органів та рекомендації правозахисників : звіт. 2016. URL: http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2016/06/Spravedlivist_CCL_MF_Weblow-1.pdf.
4. МДГ про проведення нагляду за розслідуванням подій в Одесі 2 травня 2014 року. URL: <https://rm.coe.int/16804884cb>.
5. Звіт Міжнародної дорадчої групи про проведення нагляду за розслідуванням подій на Майдані, 31 березня 2015 року. URL: <https://rm.coe.int/16802f038c>.
6. Буткевич В. Право на життя – основоположне право ЄКПЛ. Становлення та розвиток критеріїв і стандартів його застосування. *Європейський суд з прав людини. Судова практика. Вип. 2 : Стаття 2 ЄКПЛ «Право на життя»* : у 3 кн. / за заг. ред. В.Г. Буткевича. Київ : Ред. журн. «Право України», 2011. Кн. 2. С. 199–613.
7. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text>.
8. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 27 квітня 2020 року № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.
9. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text>.
10. Торбас О.О. Правове положення трупа в кримінальному процесі. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса). Одеса : Юрид. л-ра, 2015. С. 204–205.
11. Антоноук П.Є., Щербанюк Д.В. Процесуальна регламентація слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із тілом неживої людини. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 60–63.
12. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>.
13. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Оновлено 31 грудня 2019 року. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.